

PORTRETUL LUI CARACALIA DESCOPERIT LA OSTROV (JUD. CONSTANȚA)

O importantă descoperire a fost făcută, întâmplător, în ultimele zile din vara anului 1978. Este vorba de un cap al unei statui — lucrat din marmură de culoare alb-cenușie, avînd granulația mărunță — (fig. 1), care a fost scos din Dunăre în timpul lucrărilor de drenare ce se efectuau la Ostrov¹. Numeroase spărturi și zgîrieturi au vătămat cea mai mare parte a figurii: nasul și bărbia lipsesc, iar sprîncenele, ochii și obrazul drept prezintă serioase lovituri (fig. 2). Capul masiv — înalt de 38 cm — este acoperit cu păr des și ondulat, la fel cu barba realizată „în colier”; două cute orizontale îi brăzdează fruntea joasă; deasupra ochilor mari, globulari, sprîncenele sînt încruntate; sub ochi are cearcăne adînci. Pomeții obrazilor sînt proeminenți. Gura — atît cît putem observa în starea actuală de conservare — este contractată; buza superioară este împodobită cu mustață care se unește cu barba. Bărbia lipsește, dar linia pe care ne-o oferă profilul figurii (fig. 3), ne indică faptul că aceasta era voluntară. Urechile au fost lucrate cu multă grijă, distanțate ușor de craniu și avînd orificiile lucrate cu trepanul. Capul este susținut de un gît puternic, masiv, pe măsura sa și desgiur conform configurației atletice a corpului. Orificiul practicat la baza gîtului este un indiciu că trunchiul statuei a fost lucrat separat². În spate, pe toată înălțimea gîtului, este realizată o proeminență verticală, lată, menită să fixeze capul mai bine la corpul ce-i era destinat (fig. 4). Crează nedumeriri un alt orificiu, aflat în creștetul capului, adînc de 4 cm și avînd forma unui trunchi de piramidă cu vârful în jos, în care se mai păstrează urme de plumb (fig. 5), semănînd cu cele folosite la fixarea capitelor și a coloanelor. Dar un alt cap masculin,

¹ În timpul lucrărilor de drenaj efectuate în Dunăre, în punctul numit „La Regie”, de la Ostrov, muncitorul Pricop Spiridon a scos cu draga — împreună cu alte materiale arheologice mărunte — un bust masiv din marmură. Mulțumim și pe această cale tov. Petre Diaconu care l-a recuperat. Bustul se află la Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța, expus în sala Tezaur. Este înregistrat la nr. inv. 11874.

² Practică obișnuită în arta antică, mai ales cînd se lucrau statui de dimensiuni mai mari. Pe de altă parte, cum statuile imperiale aveau în general aceeași uniformă, la un același trunchi se schimă doar capul — în funcție de schimbările ce interveneau la conducerea imperiului, supușii dînd dovadă și de operativitate în adorarea noului conducător.

lucrat din marmură albă, descoperit mai de mult tot în zona Ostrov și care prezenta „în creștet o gaură verticală adincă de 0,04 m, unde avea înfiptă o mică bară de razim”³, cum ne explică editorul său, ca și proeminența verticală de pe ceafă, ne conduc la concluzia că statuia era fixată într-o nișă și putea fi admirată din trei părți.

Trăsăturile caracteristice : frunte mică, părul, mustața și barba ondulate, sprâncenele încrunțate, ne permit să recunoaștem în acest portret, fără nici o îndoială, pe *Marcus Aurelius Antoninus, Caracalla*, fiul mai mare al lui Septimiu Sever, care și l-a asociat la domnie încă din anul 198⁴. Figura redă încordarea și viçoarea fizică, aproape sălbatică, „africană” – cum s-a spus, și ținuta imperială, imitând pe Alexandru Macedon, așa cum o găsim la cele mai bune portrete ale acestui împărat, de la Napoli și Berlin⁵.

Numeroasele portrete ale lui Caracalla : statui, busturi, basoreliefuri, au permis – și pe baza bogatei și elocvente documentări monetare – o clasificare a principalelor tipuri iconografice⁶. Din bogata serie de portrete cunoscute ale împăratului, am selectat și prezentăm un număr de cinci, care oferă bune analogii cu bustul descoperit la Ostrov.

1. Capul aflat la Galeria Torlonia din Roma (fig. 6), ni-l prezintă pe Caracalla tânăr, cu aceeași privire încrunțată, care-i creează două cūte în „v” pe fruntea mică ; părul este des, mărunț și ondulat ; barba este încă mică. În cronologia iconografică pe care o realizează, B. M. Felletti Maj⁷ datează bustul din galeria Torlonia între anii 208–211 e.n.

2. Un bust al lui Caracalla, ce se află în Kansas City, Nelson Gallery – Arkins Museum⁸, ne prezintă portretul unui bărbat tânăr (fig. 7) cu bustul îmbrăcat în paludamentum. Părul des și scurt este ondulat, ca și

³ Ion I. Russu, *Monumente sculpturale din Durostorum*, extras din AISC, Cluj, 3 (1936–39), Cluj, 1939, p. 2–3, nr. 1, fig. 1.

⁴ Sînt numeroase dedicațiile din cetățile pontice, care pot fi raportate la promovarea lui Caracalla la rangul de Augustus în anul 198, cf. D. M. Pippidi, *Monumente epigrafice inedite, Histria*, 1, București, 1955, p. 542–545, nr. 20 ; D. Tudor, *Inscripții romane inedite din Oltenia și Dobrogea*, în MCA, 2, 1956, p. 612, nr. 141 ; D. M. Pippidi, *Spicuri epigrafice*, în StCl, 7, 1965, p. 306–308, pl. II, 4.

⁵ M. Macrea, *Apărarea graniței de vest și nord-est a Daciei pe timpul împăratului Caracalla*, în SCIV, 8, 1–4, 1957, p. 232–234, fig. 12, 13 și bibliografia referitoare la reprezentările lui Caracalla : E. Strong, *La scultura romana da Augusto a Constantino*, vol. 2, Firenze, 1926, p. 397, fig. 241 ; Idem, *L'arte in Roma antica*, 1929, p. 370 ; R. Paribeni, *Il ritratto nell'arte antica*, 1934, p. 36, pl. 239 ; P. Ducati, *L'arte in Roma dalle origini al sec. VIII*, 1938, p. 284.

⁶ J. Bernoulli, *Römische Ikonographie*, I–III, 2, 1882–1894 ; B. M. Felletti Maj, *Un ritratto di Caracalla dalla Via Cassia*, în *Bullet. comun. di Roma*, 72, 1946–48, p. 67 ; G. M. A. Richter, *The Metropolitan Museum of Art. Roman portraits*, 1948 ; F. Poulsen, *Catalogue of ancient sculpture in the Ny Carlsberg Glyptotek*, 1951 ; B. M. Felletti Maj, *Museo Nazionale Romano. I ritratti*, 1953, Oldřich Pelikán, *Hlava cisára Caracalla v slovenskom múzeu v Bratislave*, Extras din Slovenská archeológia, SAV, 4–2, 1956, p. 301–305 ; H. B. Wiggers, M. Wegner, *Das römische Herrscherbild Caracalla, Geta, Plautilla, Macrinus bis Balbinus*, 1971 ; Marianne Bergmann, *Studien zum römischen Porträt des 3. Jahrhunderts n. Chr.*, Bonn, 1977.

⁷ B. M. Felletti Maj, *Un ritratto di Caracalla dalla Via Cassia*, p. 67.

⁸ Marianne Bergmann, *op. cit.*, p. 25, 201, p. 3, 1.

barba care-i înconjoară fața rotundă ; sprâncenele sînt încruntate deasupra ochilor mari. Două cute horizontale îi brăzdează fruntea îngustă. Bustul din Nelson Gallery aparține așa numitului tip Tivoli⁹.

3. Portretul lui Caracalla descoperit pe Via Cassia¹⁰, este considerat cap de serie al tipului (fig. 8), avînd trăsăturile mai accentuate, identice cu cele ale tipului Farnese din Neapole¹¹. Aflată în Museo Nazionale Romano, această piesă a fost datată între anii 213–215.

4. Capul aflat în Metropol Museum of Art, New York¹² (fig. 9) prezintă cea mai bună analogie pentru portretul constăean¹³. Datat între anii 215–217 – sau chiar după această dată – bustul metropolitan este încadrat în categoria portretelor postume¹⁴.

5. Din aceeași perioadă datează un basorelief aflat în Muzeul Național din Varșovia (încadrat între anii 215–216) în care sînt reprezentați Caracalla (fig. 10) și Iulia Domna¹⁵. Identificarea acestora a fost făcută de G. Picard, care menționează printre portretele aparținînd lui Caracalla, un cap de la Villa Hadriana, Museo Nazionale Romano, Roma ; bustul de la Ny Carlsberg Glyptothec și un aureus din 212 e.n.¹⁶.

6. Din iconografia monetară a împăratului am selecționat și noi un portret (fig. 11), aflat pe o monedă de argint din tezaurul descoperit la Canlia în anul 1972¹⁷. Pe avers este reprezentat capul laureat al lui Caracalla, în profil spre dreapta, înconjurat de inscripția : ANTONINUS PIUS AUG(USTUS) GERM-ANICUS). Se datează în anul 214¹⁶.

Capul de la Muzeul Metropol din New York, portretul de pe basorelieful aflat în Muzeul Național din Varșovia, ca și cel de pe moneda din tezaurul de la Canlia prezintă cele mai bune analogii cu capul descoperit la Ostrov, permițînd deci identificarea certă cu împăratul Marcus Aurelius Antoninus Caracalla. Cît privește datarea, monumentele utilizate pentru

⁹ Wiggers/Wagner, *op. cit.*, fig. 25, p. 55 ; C. C. Vermeule, *Greek and Roman Portraits in North American Collections Open to the Public* PAPS, 108, 1964, 2, p. 105, fig. 40.

¹⁰ B. M. Felletti Maj, *Un ritratto di Caracalla dalla Via Cassia* ; Oldřich Pelikán, *op. cit.*, p. 302–303.

¹¹ E. Strong, *La scultura romana da Augusto a Constantino*, vol. 2, Firenze, 1926, p. 397, fig. 241.

¹² G. M. R. Richter, *Amer. Journal of Arch.*, 44, 1940, p. 439, Four Notable Acquisitions of the Metropol. Museum of Art. 4. *A Marble Portrait of Caracalla* ; Oldřich Pelikán, *op. cit.*, p. 302–303, pl. 2, 3.

¹³ Puse alături creează impresia că este același portret, înainte și după lovire.

¹⁴ J. J. Bernoulli, *Römische Ikonographie*, II, 3, p. 83 ; L'Orange, *Studien zur Geschichte des spätantiken Porträts*, Oslo, 1933 ; Oldřich Pelikán, *op. cit.*, p. 302–303.

¹⁵ Anna Sadurska, *Les portraits romains dans les collections polonaises*, Corpus Signorum Imperii Romani, Pologne, vol. 1, Warszawa, 1972, p. 55–56, cap. IV, Syrie, nr. 57, pl. 45.

¹⁶ Cf. G. Ch. Picard, *Le trophée de Varsovie*, Mel. offerts a K. Michalowski, Warszawa, 1966, p. 603–617, fig. 1–2 ; B. M. Felletti Maj, *Museo Nazionale Romano. I. ritratti*, Roma, 1953, nr. 268 ; F. Poulsen, *Catalogue of ancient sculpture in the Ny Carlsberg Glyptotek*, nr. 730 a ; CMB, 5, pl. 68, 9 – apud Anna Sadurska, *op. cit.*, p. 55.

¹⁷ B. Mitrea, A. Rădulescu, *Un tezaur monetar de la Filip Arabul în Dobrogea*, în Pontica, Constanța, 1975, 8, p. 125–173. Mulțumim și pe această cale kolegei A. Vertan, care ne-a pus la dispoziție monedele de la Caracalla, ce făceau parte din acest tezaur.

¹⁸ RIC, 244, Roma, anul 214.

analogii stabilesc ca limite anii 214 și 217 e.n. Putem avansa ipoteza că monumentul, recent descoperit, a fost realizat în cinstea importantului eveniment din anul 214 e.n.: trecerea lui Caracalla prin Durostorum, spre Orient¹⁹. Desigur că în cetatea, în care își avea sediul una din legiunile ce-și luase supranumele de ANTONINIANA²⁰ – în semn de omagiu pentru împăratul care și-a petrecut tot timpul în mijlocul armatelor – existau numeroase alte monumente închinare, dedicate acestuia – sculpturale sau epigrafice. Din categoria acestora din urmă cităm „altarul sacerdotilor” închinat lui I. O. M. Dolichenus, pentru sănătatea „împăraților auguști L. Septimius Severus și M. Aurelius Antoninus (Caracalla) și a nobilului Cesar Geta”²¹, ridicat deci după ce fusese asociat la domnie și al doilea fiu, eveniment petrecut în anul 209 e.n. Un alt document din această categorie este „altarul centurionului”²², închinat „Eroului Suréghetes și Praehibens” de un centurion din (L)EG(IONIS) XI CL(AUDIAE) ANT(ONINIANAE); supranumele de ANTONINIANA luat de legiune ne permite să stabilim că altarul nu putea fi pus decât după ce Caracalla rămâne singur la conducerea imperiului.

Anticul Durostorum, înflorit încă de pe timpul lui Traian care stabilise acolo legiunea XI Claudia, ca și zona din jurul său, oferă an de an numeroase și variate documente arheologice²³. Cantitatea impresionantă a descoperirilor întâmplătoare de documente arheologice – multe dintre ele deosebit de importante – făcute mai ales în ultimii ani, ne indică excepționala dezvoltare a vechiului centru municipal, care rămâne printre cetățile de prim rang în epoca romană târzie²⁴. Nu este lipsit de importanță și trebuie menționat faptul că bustul pe care l-am prezentat nu este primul și nici singurul portret imperial, provenind de la Durostorum, ci

¹⁹ Emilia Doruțiu-Boilă, *Incursiunea carpilor din anul 214 e.n.*, în SCIV, 24, 3, București, 1973, p. 435–441; Denis van Berchem, *Les itinéraires de Caracalla et l'itinéraire Antonin*, în Actes du IXe 1972, București – Köln, 1974, p. 301–304; D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, București, 1978, p. 36–37.

²⁰ Andrei Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 98–100.

²¹ Exspectatus Bujor, *Cu privire la unele monumente de la Durostorum*, în SCIV, 11, 1, București, 1960, p. 146–148, nr. 3, fig. 3.

²² Idem, *op. cit.*, p. 149–151, nr. 5, fig. 5. Azi se păstrează numai fotografia.

²³ V. Pârvan, *Municipium Aurelium Durostorum*, în Revista di Filologia e Istruzione classica, Torino, II, 3, 1924, p. 307–340; I. I. Russu *Inscrispții latine din Durostorum*, în AISC, 2, Cluj, 1933–1935, p. 210–296; Idem, *Monumente sculpturale din Durostorum*, în AISC, Cluj, 3, 1936–1939 p. 174–199; Gr. Florescu, *Monumenti antichi di Durostorum*, în Dacia, 9–10, 1941–1944, p. 127–230; Gabriella Bordenache, *Correnti d'arte e riflessi di ambiente su alcuni ritratti del Museo nazionale d'Antichità*, în Dacia, NS, 2, 1958, p. 272, fig. 4; Dim. P. Dimitrov, *Le pitture murale del sepolcro romano di Siliistra*, în Arte antica e moderna, 1960, 12, p. 35; J. Mladenova, *Solneciniie ceasi s reliefom Orfeia iz Durostorum*, în SA, 4, 1961, p. 274; Gabriella Bordenache, *Un nuovo ritratto di Faustina Minore*, în Dacia, NS, 6, 1962, p. 489–495; A. Rădulescu, *Elmi bronzii di Ostrov*, în Dacia, NS, 7, 1963, p. 536–551; Andrei Aricescu, *Cap de marmură al lui Thanasos descoperit la Ostrov*, în SCIV, 21, 3, 1970, p. 489–492; V. Culică, *Cărămizi, țigle și olane cu ștampila legiunii al XI-a Claudia găsite în canabae Aeliae*, în Pontica, 3, 1970, p. 365–377; M. Bucovală, *Vase romane de bronz descoperite la Dervent. Jud. Constanța*, în Pontica 5, 1972, p. 117–136; Crișan Mușeteanu, Dan Elefterescu, *Nuță asupra unor geme de la Durostorum*, în Pontica, 9, 1976, p. 199–200.

²⁴ Gabriella Bordenache, în Dacia, NS, 6, 1962, p. 493.

vine să se alăture altora trei. Primul, în ordine cronologică, este un portret al Faustinei Junior, de tip Atena, datat în anul 160 e.n.²⁵. Un alt portret, din care s-a păstrat doar partea superioară – cu urme de coroană radiată – a fost datat la mijlocul sec. III e.n.²⁶ și identificat cu Gordian al III-lea (224–244). Ultimul monument, din seria portretelor imperiale, conservă mai bine doar partea superioară : ochii – foarte expresivi, sprincelele – unite și fruntea cu părul în formă de M. Iconografia monetară oferă mai multe analogii pentru acest chip : Claudius II Gothicul, Aurelian, Tacit, Florianus și Probus²⁷. Fără a se putea da o identitate precisă, i s-a stabilit cronologia în deceniul 8 al secolului al III-lea și apartenența la curentul portretistic roman occidental²⁸.

Portretul lui Caracalla, descoperit la Ostrov, face legătura între cele trei portrete descoperite anterior, intercalându-se între portretul Faustinei Junior, care este primul portret imperial din Moesia Inferior identificat cu certitudine tipologic, cronologic și stilistic²⁹ – important însă din Grecia continentală –, pînă la cel din a doua jumătate a sec. III e.n., la care doar decorativismul cu care s-a realizat părul și barba se datorează influențelor orientale (ce nu pot fi încă uitate în această regiune care a cunoscut de timpuriu influențele grecești și asiatice).

Prin acest portret imperial – ce îl reprezintă pe Caracalla – ni se oferă un nou element, prețios pentru istoria artei, nu numai din zona Durostorului, ci din întreaga provincie în epoca romană, ce face legătura între clasicismul din epoca Antoninilor și duritatea expresivă din epoca de după Severi.

ZUSAMMENFASSUNG

CARACALLAS PORTRÄT, BEI OSTROV (KREIS KONSTANZA) ENTDECKT.

Der Autor macht ein Ostrov zufällig entdecktes Marmorporträt bekannt. Hauptzüge enge Stirn gewelltes Haar und Bart, die Augenbrauen zusammengezogen. Diese Züge ermöglichen die Identifizierung von *Marcus Aurelius Antonius Caracalla*. Für diese Identifizierung spricht auch die Übereinstimmung mit den sechs weiter geschilderten Porträts des Kaisers.

²⁵ Idem.

²⁶ I. I. Russu, *Monumente sculpturale din Durostorum*, p. 176, nr. 2, fig. 2.

²⁷ Gabriella Bordenache, în *Dacia*, NS, 2, p. 272, fig. 4.

²⁸ Idem, *op. cit.*, p. 274.

²⁹ Identificare făcută de Gabriella Bordenache : v. *Dacia*, NS, 6, p. 489–495.

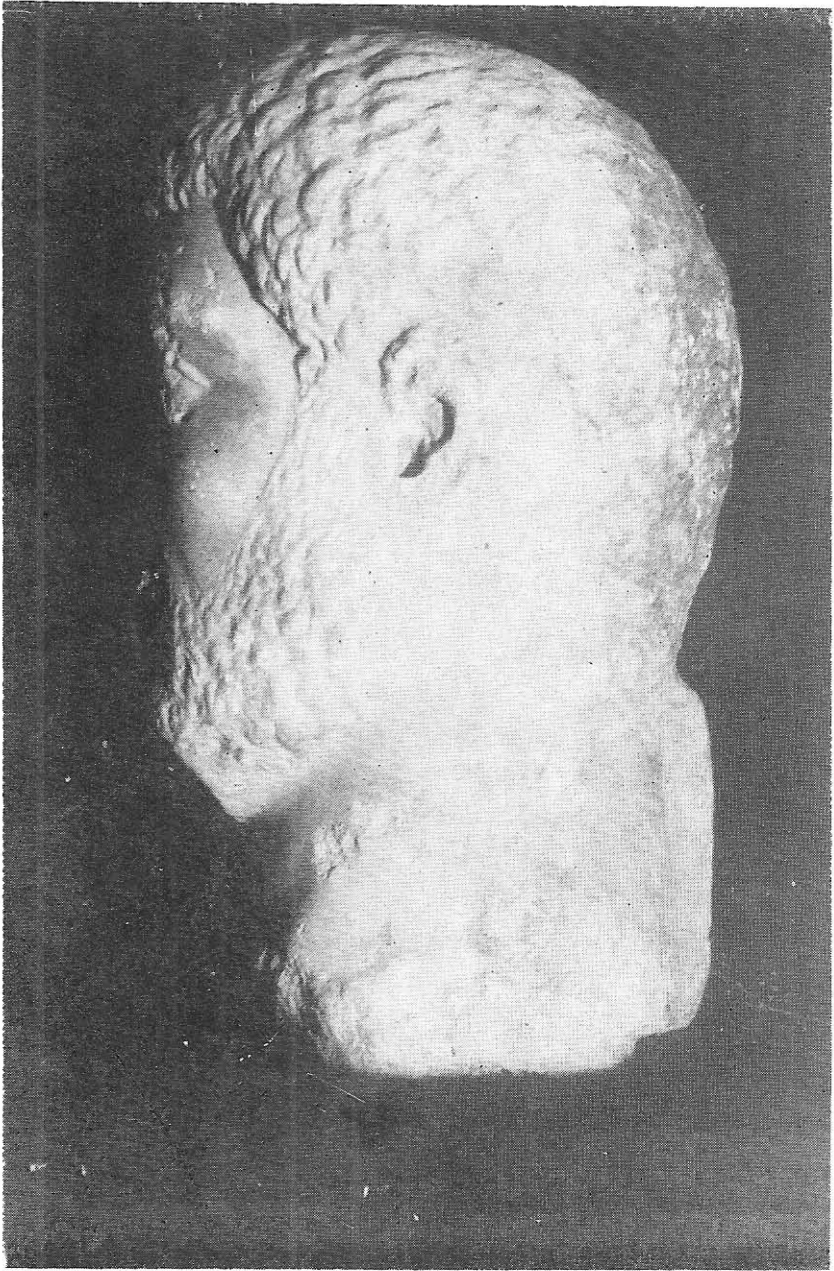

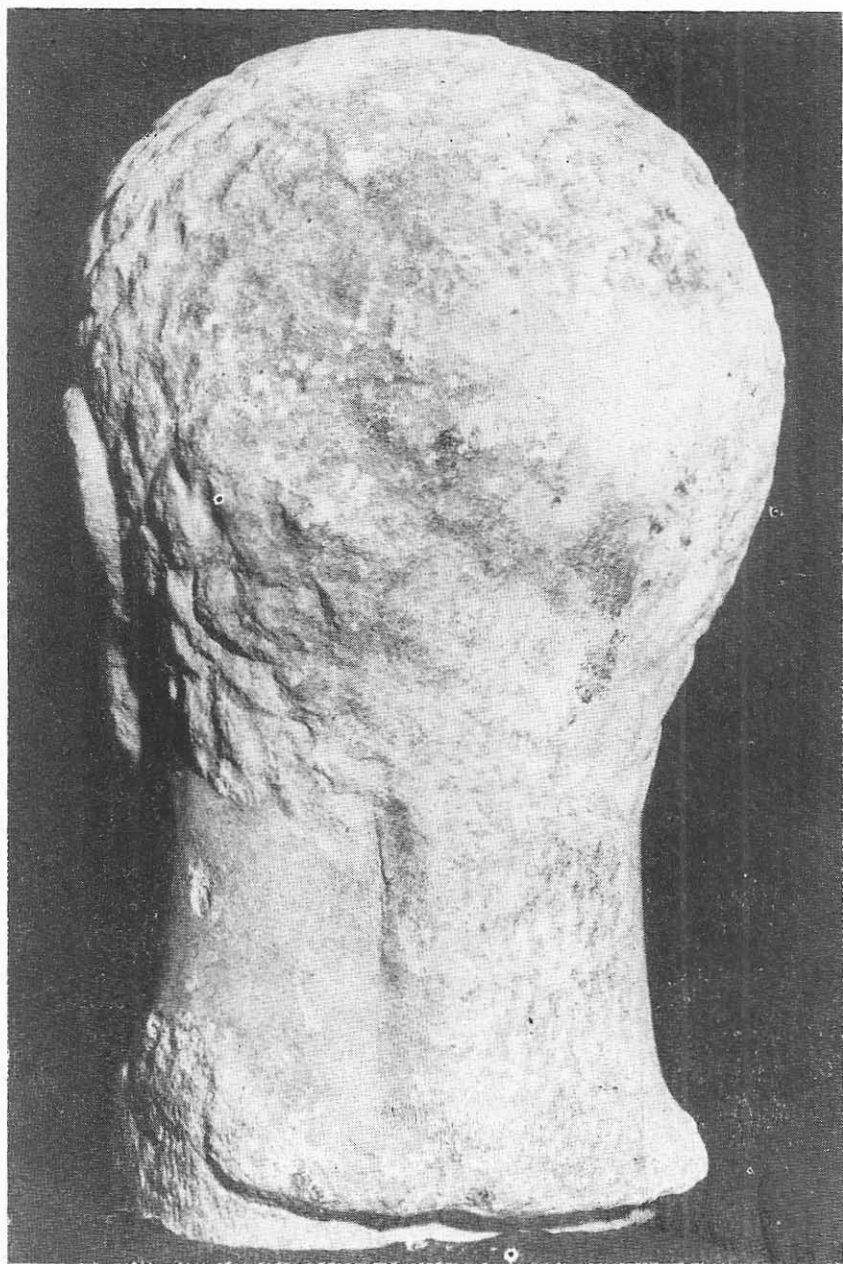
Fig. 1. Caracalla, Ostrov, Marmură.

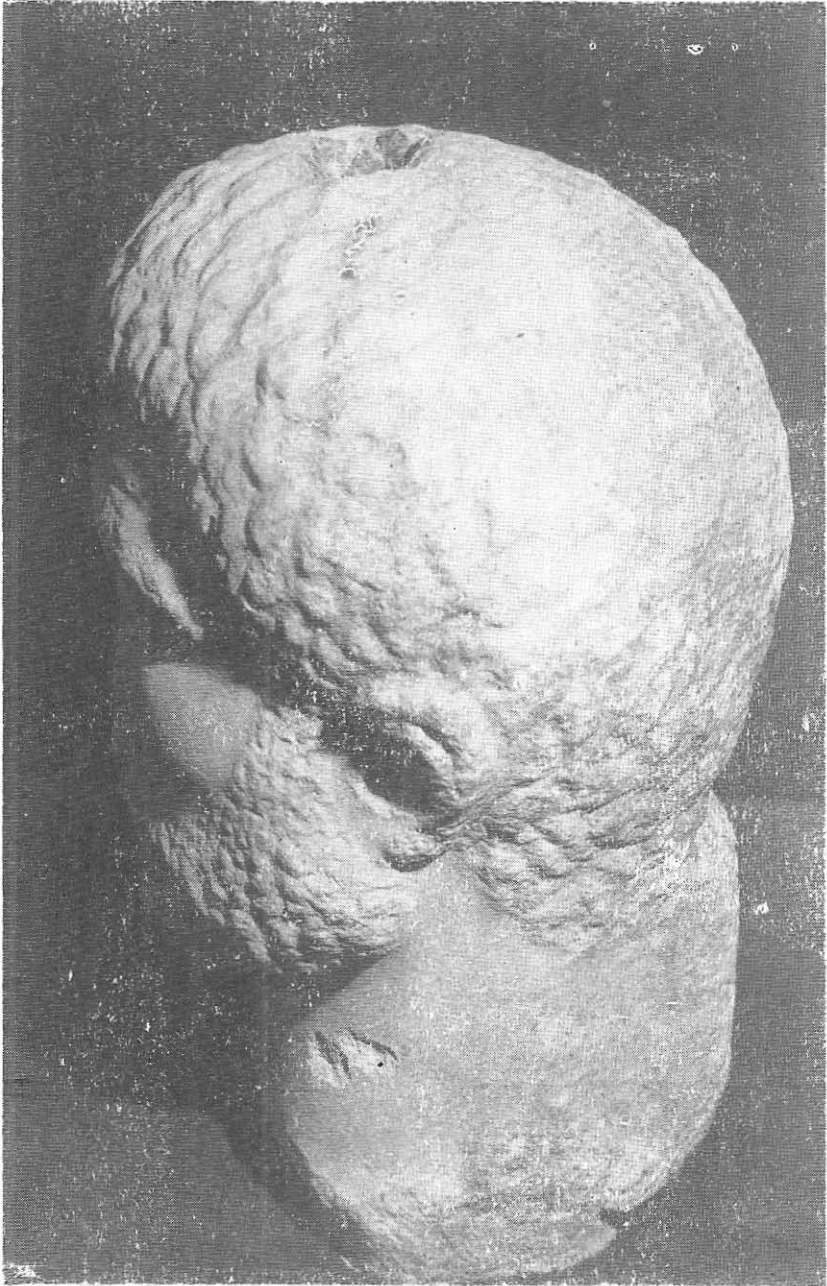
Fig. 2. Caracalla, Ostrov, văzut din profil dreapta.

Fig. 3. Caracalla, Ostrov, văzut din profil stînga

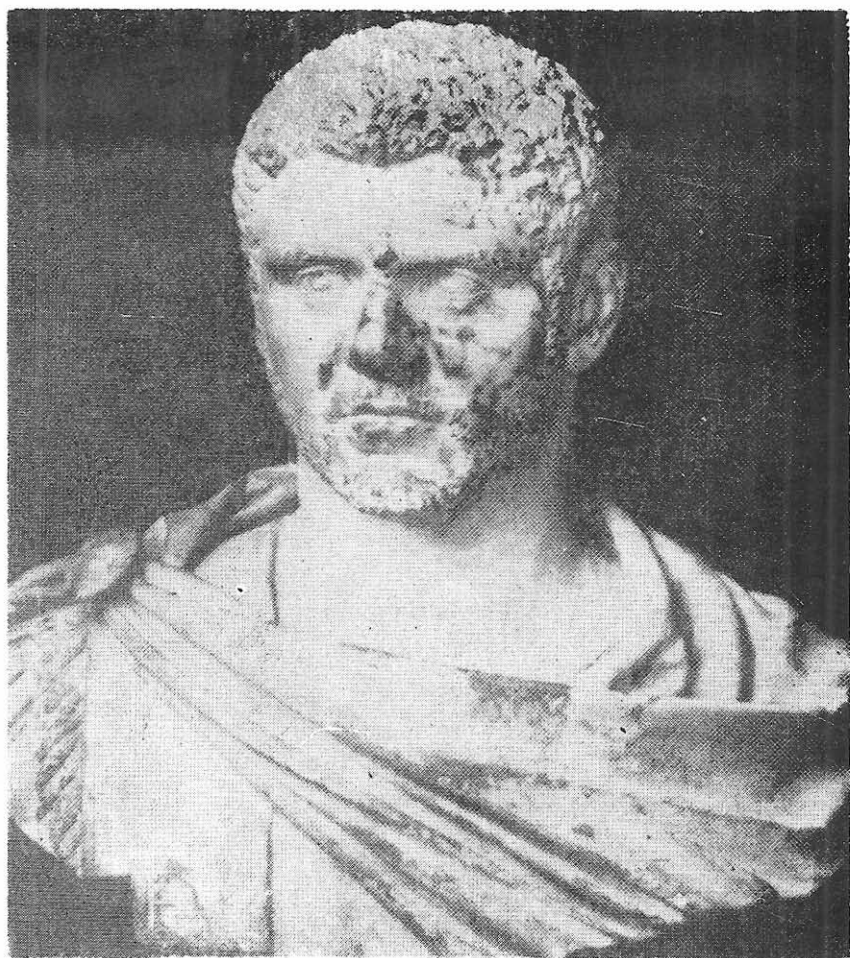
Fig. 4. Caracalla, Ostrov, văzut din spate.

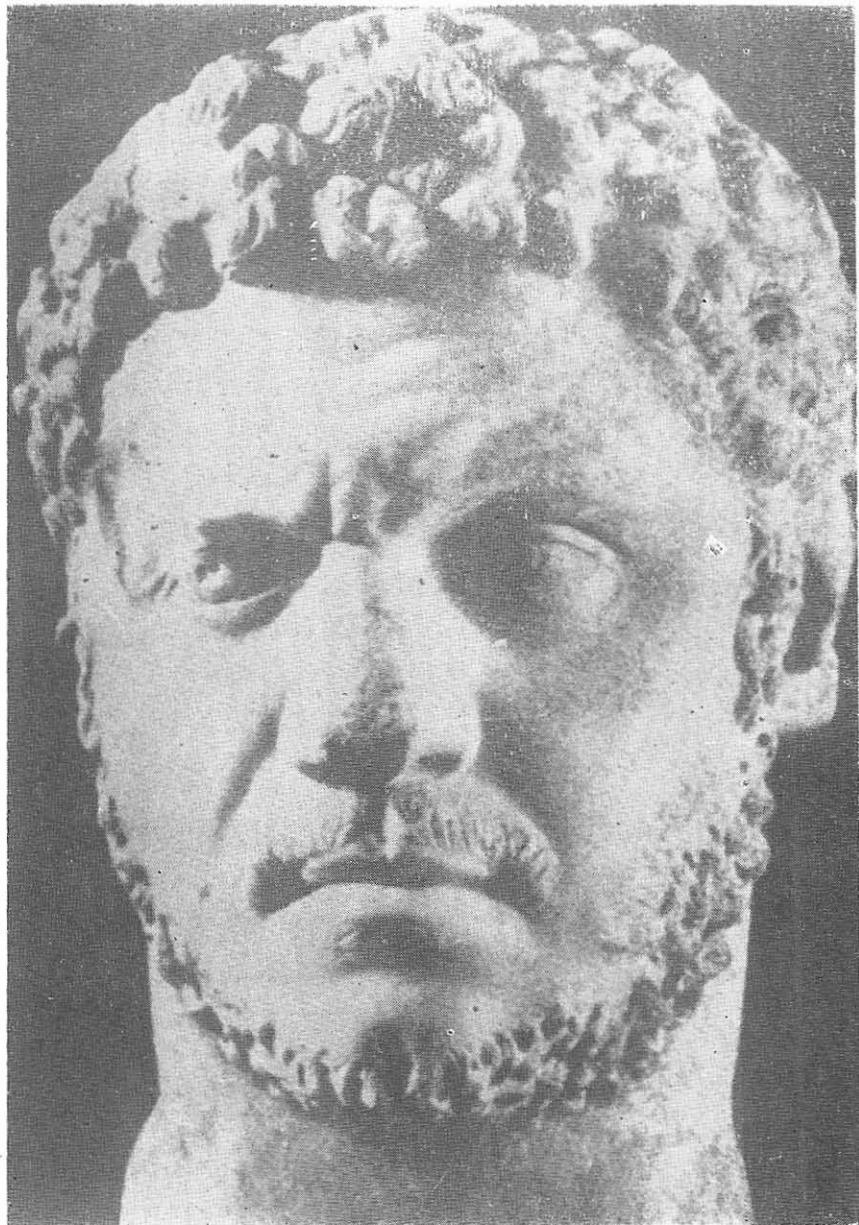
Fig. 5. Caracalla, Ostrov, imagine în care se vede și orificiul din creștet

Fig. 6. Caracalla, Galeria Torlonia, Roma.

Fig. 7. Caracalla, Kansas City, Nelson Gallery - Arkins Museum.

Fig. 8. Caracalla, Via Cassia, Roma, Museo Nazionale Romano.

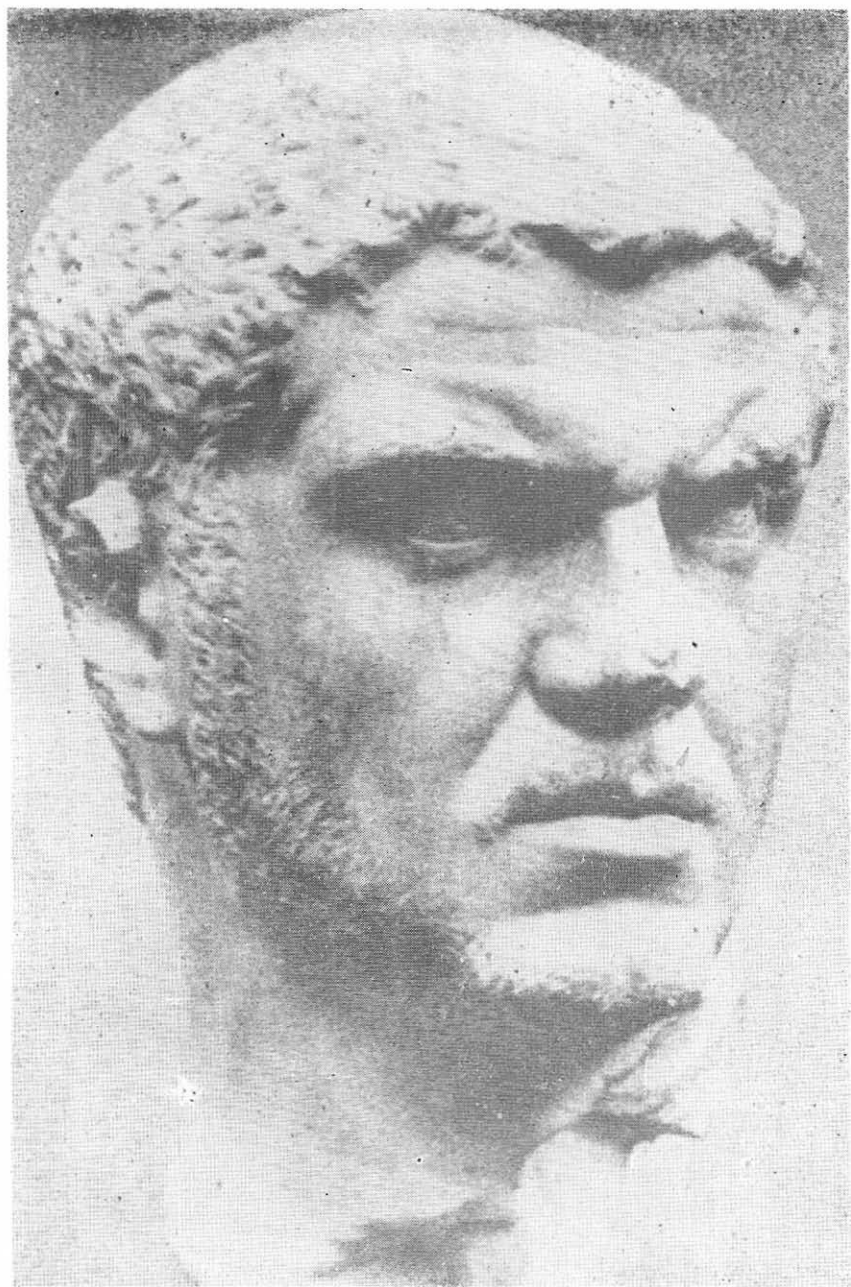

Fig. 9. Caracalla, The Metropolitan Museum of Art, New York.

Fig. 10. Portretul lui Caracalla, detaliu de pe basorelieful aflat în Muzeul Național din Varșovia.

Fig. 11. Portretul lui Caracalla pe o monedă de argint din tezaurul descoperit la Canlia, jud. Constanța.